

หน่วยที่ 1

การนับเวลา และการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์

สาระการเรียนรู้

1. เวลา กับ ประวัติศาสตร์
2. การนับเวลา
3. การแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์
4. ศักราช และการเทียบศักราช
5. หลักฐานทางประวัติศาสตร์
6. วิธีการทางประวัติศาสตร์

มาตรฐานการเรียนรู้/ตัวชี้วัด

1. อธิบายการนับเวลา กับ ประวัติศาสตร์ได้
2. อธิบายเกณฑ์การนับเวลาได้
3. อธิบายเกณฑ์การแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์สากลและไทยได้
4. วิเคราะห์ศักราช และการเทียบศักราชได้
5. วิเคราะห์และเปรียบเทียบเหตุการณ์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้
6. อธิบายเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ได้

มาตรฐาน ส 4.1 เข้าใจความหมาย ความสำคัญของเวลา และยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ สามารถใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ

ตัวชี้วัด

- ส 4.1 ม. 1/1** วิเคราะห์ความสำคัญของเวลาในการศึกษาประวัติศาสตร์
- ส 4.1 ม. 1/2** เทียบศักราชระบบต่าง ๆ ที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์
- ส 4.1 ม. 1/3** นำวิธีการทางประวัติศาสตร์มาใช้ศึกษาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์

แบบทดสอบก่อนเรียน หน่วยที่ 1

คำสั่ง ให้นักศึกษาเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงข้อเดียว

1. เวลาใดที่กินเวลาน้อยที่สุด
  - ก. อดีต
  - ข. ปัจจุบัน
  - ค. อนาคต
  - ง. ไม่สามารถกำหนดได้
2. ข้อใดไม่ถูกต้อง
  - ก. ประวัติศาสตร์อธิบายเรื่องราวของสังคมมนุษย์ในอดีต
  - ข. ประวัติศาสตร์ศึกษาเฉพาะเรื่องที่มีผลกระทบต่อคนจำนวนมาก
  - ค. ประวัติศาสตร์เกิดซ้ำรอยได้ถ้าเรื่องนั้นมีที่มาจากสาเหตุคล้ายกัน
  - ง. ประวัติศาสตร์ไม่มีการกำหนดว่าเหตุการณ์เกิดนานเท่าไรจึงจะถือว่าเป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์
3. เพราะเหตุใดจึงต้องมีการเทียบศักราช
  - ก. ทำให้ทราบว่าเหตุการณ์เกิดขึ้นในที่หนึ่งอาจมีผลกระทบต่อที่อื่นได้
  - ข. เพื่อป้องกันความสับสนของนักประวัติศาสตร์และผู้ศึกษาคนอื่น ๆ
  - ค. ทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวในอดีตในแหล่งต่าง ๆ ได้ดีขึ้น
  - ง. ถูกทุกข้อ
4. การศึกษาประวัติศาสตร์สอดคล้องกับข้อความใด ต่อไปนี้
  - ก. การค้นคว้าข้อมูลเอกสาร
  - ข. การสรุปเหตุการณ์สำคัญ
  - ค. การคาดเดาเหตุการณ์ต่าง ๆ
  - ง. การเรียบเรียงเรื่องราวในอดีต
5. การนับเวลาทางประวัติศาสตร์มีประโยชน์อย่างไร
  - ก. ทำให้เรียงลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ได้
  - ข. บอกเรื่องราวเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในอดีตได้
  - ค. บอกลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้สมัยต่าง ๆ ได้
  - ง. บอกลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยต่าง ๆ ได้

6. ปৌธิกสุรทินหมายถึงปีใด
  - ก. ปีที่เดือนกุมภาพันธ์มี 28 วันทุก 2 ปี
  - ข. ปีที่เดือนกุมภาพันธ์มี 29 วัน ทุก 3 ปี
  - ค. ปีที่เดือนกุมภาพันธ์มี 28 วัน ทุก 4 ปี
  - ง. ปีที่เดือนกุมภาพันธ์มี 29 วัน ทุก 4 ปี
7. วันต่อไปนี้เป็นวันสิ้นเดือนในระบบจันทรคติ
  - ก. วันขึ้น 15 ค่ำ ทุกเดือน
  - ข. วันแรม 15 ค่ำ ทุกเดือน
  - ค. วันขึ้น 15 ค่ำ ในเดือนคู่
  - ง. วันแรม 14 ค่ำ ในเดือนคี่
8. ข้อใดกล่าวถูกต้องเกี่ยวกับปৌธิกสุรทิน
  - ก. มี 366 วัน
  - ข. เกิดขึ้นทุก ๆ 3 ปี
  - ค. เดือนกุมภาพันธ์มี 28 วัน
  - ง. มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปีปกติ
9. ปৌธิกมาสทางจันทรคติ ทำให้ปีนั้นมีวันเพิ่มจากปกติ อีกกี่วัน
  - ก. 1 วัน
  - ข. 29 วัน
  - ค. 30 วัน
  - ง. 31 วัน
10. ยุคใดที่ยังไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นลายลักษณ์อักษร
  - ก. ยุคก่อนประวัติศาสตร์
  - ข. ยุคกึ่งก่อนประวัติศาสตร์
  - ค. ยุคประวัติศาสตร์
  - ง. ถูกทุกข้อ

เฉลยคำตอบแบบทดสอบก่อนเรียน										
ข้อที่	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
คำตอบ	ข	ค	ง	ง	ก	ง	ง	ก	ค	ก

การนับและการเปรียบเทียบศักราช

สาระสำคัญ

การนับเวลา และการแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์เป็นสิ่งจำเป็นต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ เวลาจะบอกให้รู้ว่าเรื่องราวของมนุษย์ในอดีตที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติในแต่ละดินแดนจะเป็นตัวกำหนดกาลเวลา และยุคสมัยของตนตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในดินแดนนั้น โดยมีศักราช แบบต่างๆ เช่น คริสต์ศักราช ฮิจเราะห์ศักราช พุทธศักราช รัตนโกสินทร์ศักราช เป็นเกณฑ์ในการจัดเวลา การศึกษาและการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องการนับเวลา และการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ ซึ่งที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันมีอยู่มากมายหลายแบบ ดังนั้น เราจึงควรศึกษาหลักเกณฑ์การการนับ การแบ่ง ของช่วงเวลาให้เข้าใจ จึงเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐาน

1. ความสำคัญของเวลากับช่วงเวลาประวัติศาสตร์

การศึกษาประวัติศาสตร์มีความเกี่ยวข้องกับเวลา เพราะประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาเรื่องราวในอดีตของมนุษย์ที่มีผลกระทบต่อพัฒนาการของมนุษย์ในอดีตและปัจจุบัน กล่าวได้ว่าการดำรงชีวิตของมนุษย์มีความเกี่ยวข้องกับเวลา ดังนั้น จึงมีการกำหนดระบบการบอกเวลา เช่น เช้า สาย บ่าย เย็น วัน เดือน ปี ฤดู เป็นต้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน เวลามีความสำคัญต่อมนุษย์มาก เช่น ใช้ในการนัดหมาย การดำเนินชีวิต การเริ่มเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว ถ้าการนับเวลาผิดพลาด อาจทำให้เกิดความเสียหายได้ เช่น การนัดผิดเวลา อาจส่งผลให้การค้าเสียหาย การเริ่มเพาะปลูก การทำนาช้าไป เร็วไป ก็ทำให้พืชผลเสียหาย หรือไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร ดังนั้น การนับเวลาที่ถูกต้องจึงมีความสำคัญมาก

วันเวลามีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนเรา วัน เวลา ทำให้เรารู้ว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นเมื่อวัน เดือน ปีใด เหตุการณ์ใดเกิดก่อน เหตุการณ์ใดเกิดหลัง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหรือดำเนินอยู่ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน มีความเกี่ยวข้องกันอย่างไร และวัน เวลาที่ผ่านมาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร

นักประวัติศาสตร์หรือผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ ซึ่งศึกษาเหตุการณ์ในอดีตที่ส่งผลกระทบถึงเหตุการณ์ในปัจจุบันและอนาคตนั้น เมื่อศึกษาแล้วก็จะบอกเล่าเรื่องราวที่ตนศึกษาออกมา การบอกเล่าเรื่องราวในช่วงเวลาต่าง ๆ ต้องใช้คำที่เกี่ยวกับช่วงเวลา เช่น ศักราช วัน เดือน ปี ชั่วโมง

นาที ยุค สมัย เพื่อให้รู้ว่าเรื่องราวนั้นเกิดขึ้นเมื่อใด เหตุการณ์ใดเกิดก่อนเกิดหลัง และเหตุการณ์ต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันอย่างไร ดังนั้นประวัติศาสตร์จึงมีความสัมพันธ์กับเวลาอย่างยิ่ง

ในประวัติศาสตร์ ได้มีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นมากมายในระยะเวลาหลายพันหลายร้อยปี นักประวัติศาสตร์จึงกำหนดช่วงเวลา เช่น แบ่งเวลาเป็นช่วง 10 ปี หรือทศวรรษ 100 ปี หรือศตวรรษ 1000 ปี หรือ สหัสวรรษ กำหนดเวลาเป็นปีศักราช เช่น พุทธศักราช (พ.ศ.) คริสต์ศักราช (ค.ศ.) อีกราชศักราช (ฮ.ศ.) และกำหนดยุคสมัยประวัติศาสตร์ เช่น “สมัยก่อนประวัติศาสตร์” หมายถึงเวลาที่มนุษย์ยังไม่มีตัวอักษรใช้ “สมัยประวัติศาสตร์” หมายถึงเวลาที่มนุษย์เริ่มมีตัวอักษรใช้แล้ว

ดังนั้นเวลาและช่วงเวลาจึงมีความสำคัญ ดังนี้

1. บอกให้รู้ว่าเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้น หรือสิ้นสุดในเวลาใด ช่วงเวลาใด
2. บอกให้รู้ว่าเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นมานานเท่าใดแล้วเมื่อนับถึงปัจจุบัน
3. บอกให้รู้ว่าเหตุการณ์ต่างๆ เหตุการณ์ใดเกิดขึ้นก่อน หรือหลัง เมื่อเปรียบเทียบกับเหตุการณ์อื่น ๆ
4. บอกให้รู้ถึงความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องของเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ เพราะอยู่ในเวลาหรือช่วงเวลาใกล้เคียงกัน เช่น กุบไลข่าน หรือคูมีไลข่าน (พ.ศ.1803 – 1837) ข่านของพวกมองโกลที่ปกครองประเทศจีนขยายอำนาจ ทำให้ผู้นำไทย คือ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งราชอาณาจักรสุโขทัย พระยาจำเมืองแคว้นพะเยาเป็นพันธมิตรกัน เมื่อ พ.ศ.1830 เพื่อปกป้องตนเอง
5. ทำให้เข้าใจและวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ได้ดีขึ้นเพราะกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงหรือผ่านมา มนุษย์มีพัฒนาการ มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้น ทำให้มนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นสิ่งต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น เช่น โทรศัพท์ที่มีขึ้นในเมืองไทยสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411 – 2453) และถือว่ามีสำคัญและทันสมัยมาก แต่ในปัจจุบันเป็นของล้าสมัย จนหมดความสำคัญ เพราะมีโทรศัพท์มือถือ มีอินเทอร์เน็ต (Internet) เข้ามาช่วยในการติดต่อสื่อสาร ซึ่งจะสะดวกรวดเร็วและมีประสิทธิภาพมากกว่า

2. การนับเวลา

ประวัติศาสตร์ คือ การศึกษาเรื่องราวต่างๆ ในอดีตโดยมีความสัมพันธ์ก่อให้เกิดความง่ายต่อการทำความเข้าใจในเหตุการณ์ต่างๆ โดยมีระยะเวลาเป็นตัวกำหนดในการศึกษาเรื่องราวการนับเวลาและการเปรียบเทียบศักราชในการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ มักนิยมใช้การระบุช่วงเวลา

เพื่อให้ทราบถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยจะแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ การนับเวลาแบบไทย และการนับเวลาแบบสากลการนับเวลาแบบไทยในประวัติศาสตร์ไทย จะมีการบันทึกเรื่องราวต่างๆ โดยมีการอ้างอิงถึงการนับช่วงเวลาแตกต่างกันไป ตามแต่ละท้องถิ่นมี ดังนี้

1. พุทธศักราช (พ.ศ.)

เป็นการนับเวลาทางศักราชในกลุ่มผู้นับถือพระพุทธศาสนา โดยเริ่มนับตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ให้นับเป็นพุทธศักราชที่ 1 ทั้งนี้ประเทศไทยจะนิยมใช้การนับเวลาแบบนี้ โดยเริ่มใช้ตั้งแต่ครั้งสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนมาเป็นที่แพร่หลายและระบุใช้กันอย่างเป็นทางการในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ในปีพุทธศักราช 2455

2. มหาศักราช (ม.ศ.)

การนับศักราชนี้จะพบในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยสุโขทัย และอยุธยาตอนต้น โดยคิดขึ้นจากกษัตริย์ของอินเดีย (พระเจ้ากนิษกะ) ซึ่งพ่อค้าอินเดียและพวกพราหมณ์นำเข้ามาเผยแพร่ในเวลาติดต่อการค้ากับไทยในสมัยโบราณ จะมีปรากฏในศิลาจารึกเพื่อบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งถือว่าปีมหาศักราชที่ 1 จะตรงกับปีพุทธศักราช 621. จุลศักราช (จ.ศ.) จัดตั้งขึ้นโดยสังฆราชมนูโสทรหัน แห่งอาณาจักรพุกาม เมื่อปีพุทธศักราช 1181 โดยไทยรับเอาวิธีการนับเวลานี้มาใช้ในสมัยอยุธยา เพื่อการคำนวณทาง โหราศาสตร์ ใช้บอกเวลาในจารึก ตำนาน พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ ต่างๆ จนมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ 5) จึงเลิกใช้

3. มหาศักราช (ม.ศ.)

การนับศักราชนี้จะพบในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในสมัยสุโขทัย และอยุธยาตอนต้น โดยคิดขึ้นจากกษัตริย์ของอินเดีย (พระเจ้ากนิษกะ) ซึ่งพ่อค้าอินเดียและพวกพราหมณ์นำเข้ามาเผยแพร่ในเวลาติดต่อการค้ากับไทยในสมัยโบราณ จะมีปรากฏในศิลาจารึกเพื่อบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งถือว่าปีมหาศักราชที่1 จะตรงกับปีพุทธศักราช 621

4. จุลศักราช (จ.ศ.)

จัดตั้งขึ้นโดยสังฆราชมนูโสทรหัน แห่งอาณาจักรพุกาม เมื่อปีพุทธศักราช 1181 โดยไทยรับเอาวิธีการนับเวลานี้มาใช้ในสมัยอยุธยา เพื่อการคำนวณทาง โหราศาสตร์ ใช้บอกเวลาในจารึก ตำนาน พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ ต่างๆ จนมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) จึงเลิกใช้

5.รัตนโกสินทร์ศก (ร.ศ)

การนับเวลาแบบนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ 5)ทรงตั้งขึ้น

ในปีพุทธศักราช 2432 โดยกำหนดให้กำหนดให้นับปีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีพุทธศักราช 2325 เป็นรัตนโกสินทร์ศกที่ 1 และให้เริ่มใช้ศักราชนี้ในทางราชการตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ร.ศ.108 (พ.ศ.2432) เป็นต้นมา

การนับเวลาแบบสากล

1. คริสต์ศักราช (ค.ศ.)

เป็นการนับเวลาทางศักราชของผู้นับถือศาสนาคริสต์ ซึ่งถือเป็นการนับเวลาที่นิยมใช้กันมาทั่วโลก โดยคริสต์ศักราชที่ 1 เริ่มนับตั้งแต่ปีที่พระเยซูคริสต์ประสูติ (ตรงกับ พ.ศ.543) และถือระยะเวลาที่อยู่ก่อนคริสต์ศักราชลงไป จะเรียกว่าสมัยก่อนคริสต์ศักราชหรือก่อนคริสต์กาล

2. ฮิจเราะห์ศักราช (ฮ.ศ.)

เป็นการนับเวลาทางศักราชของผู้นับถือศาสนาอิสลามโดยอาศัยปีที่ ท่านนบีมุฮัมมัดได้อพยพจากเมืองเมกกะไปยังเมืองมาดีนา เป็นปีเริ่มต้นของศักราชอิสลามซึ่งตรงกับวันที่ 6 กรกฎาคม ค.ศ. 622 อย่างไรก็ตาม การนับศักราชแบบต่างๆ ในบางครั้งบางเหตุการณ์ก็ไม่ได้ระบุความชัดเจนไว้ แต่อาจกล่าวการนับเวลาอย่างกว้างๆ ไปได้ ซึ่งนิยมเรียกกันใน 3 รูปแบบ ดังนี้ ทศวรรษ (decade) คือ รอบ 10 ปี นับจากศักราชที่ลงท้ายด้วย 1 ไปจนถึงศักราชที่ลงท้ายด้วย 0 เช่น ทศวรรษที่ 1990 ตามคริสต์ศักราช หมายถึง ค.ศ.1991-2000 ศตวรรษ (century) คือ รอบ 100 ปี นับจากศักราชที่ลงท้าย 1 ไปจนครบ 100 ปีในศักราชที่ลงท้ายด้วย 00 เช่น พุทธศตวรรษที่ 26 คือ พ.ศ.2501-2600 สหัสวรรษ (millenium) คือ รอบ 1000 ปี ศักราชที่ครบแต่ละสหัสวรรษจะลงท้ายด้วย 000 เช่น สหัสวรรษที่ 2 นับตามพุทธศักราช คือ พ.ศ. 1001-2000

หลักเกณฑ์การเรียบเรียงศักราชในระบบต่างๆ

การนับศักราชที่แตกต่างกัน จะทำให้เกิดความสับสนและไม่ชัดเจนในการศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ ดังนั้น การเปรียบเทียบศักราชให้เป็นแบบเดียวกัน จะช่วยให้สามารถศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ได้เข้าใจมากขึ้น รวมทั้งทำให้ทราบว่าในช่วงศักราช หรือช่วงเวลาเดียวกันในแต่ละภาคของโลก เกิดเหตุการณ์สำคัญๆ ทางประวัติศาสตร์ อะไรบ้าง ซึ่งการเปรียบเทียบศักราชสามารถกระทำได้ง่ายๆ โดยนำตัวเลขผลต่าง ของอายุศักราชแต่ศักราชมาบวกหรือลบกับศักราชที่เราต้องการตามหลักเกณฑ์ ดังนี้

$$\text{ม.ศ.} + 621 = \text{พ.ศ.}$$

$$\text{จ.ศ.} + 1181 = \text{พ.ศ.}$$

$$\text{ร.ศ.} + 2325 = \text{พ.ศ.}$$

ค.ศ.+543=พ.ศ.

ฮ.ศ.+621=ค.ศ.

ฮ.ศ.+1164=พ.ศ.

พ.ศ.-621=ม.ศ.

พ.ศ.-1181=จ.ศ.

พ.ศ.-2325=ร.ศ.

พ.ศ.-543=ค.ศ.

ค.ศ.-621=ฮ.ศ.

พ.ศ.-1164=ฮ.ศ.

3. การแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์

การแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ การนับเวลาเป็นศักราชจะมีประโยชน์เพื่อให้ทราบเรื่องราวในประวัติศาสตร์ แต่ในบางครั้งเราอาจจะนำเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตมาระบุเป็นการแบ่งช่วงเวลาได้เช่นเดียวกัน ซึ่งการแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์จะสามารถแบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ ตามระบบสากล และตามแบบไทย

การแบ่งช่วงเวลาตามแบบสากล

1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นสมัยที่มนุษย์ยังไม่มีการประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้นใช้บันทึกเรื่องราวต่างๆ จึงต้องอาศัยการวิเคราะห์ตีความจากหลักฐานที่มีการค้นพบ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ โครงกระดูก งานศิลปะต่างๆ โดยรวมจะเห็นว่าในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์นี้ เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ มักทำด้วยหิน และโลหะ จึงเรียกว่า ยุคหิน และยุคโลหะ แสดงการแบ่งยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในระบบสากล

1.1 ยุคหินเก่า 1,700,000-10,000 ปีก่อนปัจจุบัน มีการล่าสัตว์เป็นอาหาร อาศัยอยู่ในถ้ำใช้เครื่องมือหินแบบหยาบๆ รู้จักเขียนภาพตามผนังถ้ำ

1.2 ยุคหินกลาง 10,000-5,000 ปี ก่อนปัจจุบัน มีการดำรงชีวิตเหมือนยุคหินเก่า รู้จักทำเครื่องมือหินให้มีความประณีตยิ่งขึ้น รู้จักทำเครื่องปั้นดินเผาให้มีผิวเรียบ

1.3 ยุคหินใหม่ 5,000-2,000 ปีก่อนปัจจุบัน เริ่มรู้จักการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ตั้งหลักแหล่งที่ถาวร รู้จักทำเครื่องมือหินขัด เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องประดับ

1.4 ยุคสำริด (ทองแดงผสมดีบุก) 3,500-2,500 ปีก่อนปัจจุบัน อาศัยอยู่เป็นชุมชน ดำรงชีวิตด้วยการเพาะปลูก เช่น ปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น รู้จักทำเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับด้วยสำริด

1.5 ยุคเหล็ก 2,500-1,500 ปีก่อนปัจจุบัน มีการติดต่อค้าขายกับดินแดนอื่น เครื่องมือเครื่องใช้ทำด้วยเหล็ก

2. สมัยประวัติศาสตร์ เริ่มต้นเมื่อนุษย์เริ่มรู้จักคิดประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้น เพื่อใช้บันทึกเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม จึงทำให้รับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ให้มากขึ้น การบันทึกในระยะแรกจะปรากฏอยู่ในกระดุก ไม้ไผ่ แผ่นหิน ใบลาน เป็นต้น สมัยประวัติศาสตร์ นิยมแบ่งเป็นช่วงเวลาต่าง ๆ ดังนี้

2.1 ประวัติศาสตร์สมัยโบราณ แต่ละประเทศจะเริ่มไม่พร้อมกัน ในสมัยประวัติศาสตร์สากลเริ่มตั้งแต่อารยธรรมเมโสโปเตเมีย อารยธรรมลุ่มแม่น้ำไนล์ อารยธรรมกรีก-โรมันและสิ้นสุดใน ค.ศ.476 เมื่อกรุงโรมแตก

2.2 ประวัติศาสตร์สมัยกลาง เริ่มภายหลังที่กรุงโรมแตกในค.ศ. 476 จนกระทั่งค.ศ. 1453 เมื่อพวกที่นับถือศาสนาอิสลามตีกรุงคอนสแตนติโนเปิลของโรมันตะวันออกแตกจนกระทั่งสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2

2.3 ประวัติศาสตร์สมัยใหม่ เริ่มหลังจากที่กรุงคอนสแตนติโนเปิลแตกจนกระทั่งสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2

2.4 ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย เริ่มภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงปัจจุบัน

การแบ่งยุคสมัยดังกล่าว นิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย ทำให้เข้าใจช่วงเวลาต่างๆ ได้ง่าย เพราะไม่ได้มีการกล่าวถึงศักราช แต่ในประวัติศาสตร์ไทยไม่ค่อยนิยมใช้ มักจะใช้อาณาจักรหรือราชธานีเป็นตัวกำหนดแทนการแบ่งช่วงเวลาตามแบบไทยการแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ไทย จะมีความสอดคล้องและความแตกต่างจากแบบสากล กล่าวคือในส่วนที่สอดคล้อง คือ ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์จะมีการแบ่งยุคหินและยุคโลหะ แต่ในความแตกต่าง เมื่อมาถึงสมัยประวัติศาสตร์จะจัดแบ่งตามความเหมาะสมกับสภาพสังคมไทย ดังรูปแบบต่อไปนี้

1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นช่วงที่ยังไม่มีการใช้ตัวอักษรในการบันทึกเรื่องราวต่างๆ จะอาศัยหลักฐานที่มีการขุดค้นพบเพื่อการวิเคราะห์ตีความ เช่น โครงกระดูก เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งสามารถแบ่งการดำรงชีวิตของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยออกเป็นดังนี้

1.1 ยุคหิน เป็นยุคสมัยเริ่มแรกที่มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มขนาดเล็ก ไม่มีอยู่อาศัย

แน่นอน เคลื่อนย้ายไปเรื่อยๆ อาศัยเครื่องมือหินกะเทาะเพื่อการล่าสัตว์ และป้องกันตัว ซึ่งในยุคหินนี้จะสามารถแบ่งเป็น 3 ยุค ดังนี้

ยุคหินเก่า

จะเป็นพวกแร้วอน อาศัยตามถ้ำ ใช้เครื่องมือหินกรวดกะเทาะด้านเดียวที่ไม่มีคม ประณีต เช่น ขวานหินกำปั้น หลักฐานที่พบในประเทศไทย ได้แก่ บริเวณบ้านแม่ทะ และบ้านดอกลุม จ. ลำปาง รวมถึงที่บ้านเก่า ต. จระเข้เผือก อ. เมือง จ.กาญจนบุรี

ยุคหินกลาง

จะเริ่มมีพัฒนาการที่ดีขึ้น โดยเครื่องมือหินจะมีความประณีตยังอาศัยอยู่ในถ้ำ และนำเอาวัสดุธรรมชาติมาดัดแปลงเป็นยุคอุปกรณ์ในการดำรงชีวิต ซึ่งพบได้จากเครื่องประดับเครื่องปั้นดินเผา หลักฐานที่พบในประเทศไทย ได้แก่ บริเวณถ้ำผี จ.แม่ฮ่องสอน

ยุคหินใหม่

มนุษย์ในยุคนี้จะเริ่มรู้จักการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัย มีการสร้างเครื่องมือ ที่เรียกว่า ขวานหินขัด หรือขวานฟ้า รวมทั้งการสร้างภาชนะเครื่องปั้นดินเผา และการนำกระดูกสัตว์มาประยุกต์ดัดแปลงเป็นเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ หลักฐานที่พบในประเทศไทย ได้แก่ บริเวณบ้านโนนกทา ต.บ้านนาดี อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น และที่ถ้ำผาแต้ม อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี

1.2 ยุคโลหะ เป็นยุคที่มนุษย์รู้จักใช้แร่ธาตุมาประดิษฐ์เป็นอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งสามารถแบ่งเป็น 2 ยุคย่อย ได้แก่- ยุคสำริด โดยมนุษย์ในยุคนี้มีพัฒนาการความคิดในการประดิษฐ์เครื่องมือต่างๆ โดยเอาสำริด คือ แร่ทองแดงผสมกับดินบุก มาหล่อหลอมเป็นอุปกรณ์ต่างๆ ใช้ในการดำรงชีวิต รวมถึงมีการสร้างสรรค์ผลงานเครื่องปั้นดินเผาที่มีลวดลายสวยงามเป็นเอกลักษณ์เด่น หลักฐานที่พบในประเทศไทย ได้แก่ บ้านเชียง อ.หนองหาน จ.อุดรธานี- ยุคโลหะ มนุษย์ในยุคนี้จะ เป็นชุมชนเกษตรที่มีการขยายตัวใหญ่ขึ้น มีการติดต่อกับชุมชนอื่นๆ เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม สำหรับเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ จะนำเอาแร่เหล็กมาหล่อสร้างเป็นอุปกรณ์ เนื่องจากจะมีความทนแข็งแรงมากกว่า รวมถึงรู้จักการสร้างพิธีกรรมโดยอาศัยภาชนะดินเผาต่างๆ ตกแต่งให้เกิดความสวยงาม หลักฐานที่พบในประเทศไทย ได้แก่ บ้านดอกลุมตาพร อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรี รวมถึงหมู่บ้านใหม่ชัยมงคล จ. นครสวรรค์

2. สมัยประวัติศาสตร์ไทย การเข้าสู่ช่วงเวลาสมัยประวัติศาสตร์ไทย นักวิชาการได้กำหนดจากหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่เก่าแก่ที่สุดที่พบในเมืองไทย คือ ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พ.ศ. 1826 สำหรับการแบ่งยุคสมัยของไทย นิยมแบ่งตามราชอาณาจักรหรือราชธานี คือ สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ หรือแบ่งตามลักษณะทางการเมือง

การปกครองเป็นสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช สมัยประชาธิปไตยเป็นต้น กล่าวโดยสรุป การแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ไทย สามารถจัดแบ่งอย่างกว้างๆ ได้เป็น 2 ช่วง ดังนี้

2.1 สมัยก่อนประวัติศาสตร์ไทย เป็นสมัยที่มนุษย์ยังไม่มีการคิดตั้งอักษรขึ้นใช้สำหรับบันทึกเรื่องราวต่างๆ การศึกษาทางประวัติศาสตร์ จึงต้องอาศัยการวิเคราะห์และตีความจากหลักฐาน ชันดินที่ได้จากการค้นพบตามท้องที่ต่างๆ ในประเทศไทย เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ที่ทำด้วยหิน โลหะสำริด เหล็ก เครื่องประดับ ภาชนะดินเผา โครงกระดูก ภาพเขียนสีตามผนังถ้ำ เป็นต้น โดยแบ่งเป็นยุคสมัยต่างๆ ตามพัฒนาการทางด้านเทคโนโลยีเครื่องมือเครื่องใช้

2.2 สมัยประวัติศาสตร์ไทย เป็นช่วงเวลาที่มนุษย์ได้มีการประดิษฐ์คิดค้นตัวอักษรขึ้นใช้แล้ว นักวิชาการจึงอาศัยหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรเช่น จารึก จดหมายเหตุบันทึกการเดินทาง พงสาวดาร เป็นต้น และหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งที่เป็นโบราณสถาน เช่น เจดีย์ปราสาทหิน วัด เป็นต้น และโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป เงินเหรียญ เครื่องมือเครื่องใช้ รวมทั้งงานศิลปะต่างๆ เป็นต้น มาเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ตีความ เพื่อให้ทราบประวัติความเป็นมาในอดีตให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

4. ศักราชและการเทียบศักราช

การนับศักราช

การศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ พบว่ามีการระบุเวลาเมื่อกล่าวถึงเหตุการณ์นั้นๆ โดยระบุเป็นปีศักราช จุดเริ่มต้นของศักราชที่ 1 จะเริ่มนับตั้งแต่เกิดเหตุการณ์สำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยการศึกษาประวัติศาสตร์ในยุคสมัยต่างๆ จำเป็นต้องเข้าใจความหมายของศักราชต่างๆ ด้วย เพราะจะช่วยให้ทราบว่าในปีนั้นมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นบ้างการนับปีศักราชนับว่าเป็น ภูมิปัญญาของมนุษยสมัยโบราณ ศักราชมีทั้งแบบสากลและแบบไทย ดังนี้

1. การนับปีศักราช

1.1 คริสต์ศักราช หรือ ค.ศ. โดยใช้เหตุการณ์สำคัญทางคริสต์ศาสนาเป็นจุดเริ่มต้น เริ่มนับตั้งแต่ปีที่พระเยซูประสูติเป็นปี ค.ศ. 1 สำหรับช่วงเวลาก่อนพระเยซูประสูติให้เรียกเป็น ก่อนคริสต์ศักราช (ก่อน ค.ศ. หรือ B.C = Before Christ)

1.2 อีจเราะห์ศักราช หรือ ฮ.ศ. อีจเราะห์มาจากภาษาอาหรับ แปลว่า การอพยพเป็นการนับศักราชในประเทศที่มีการนับถือศาสนาอิสลามโดยเริ่มนับ ฮ.ศ. 1 เมื่อท่านนบีมุฮัมมัดนำเหล่าสาวกอพยพจากเมืองเมกกะไปยังเมืองเมดิना ตรงกับพุทธศักราช 1165 หากจะเทียบ ปีอีจเราะห์ศักราชเป็นปีพุทธศักราช จะต้องบวกด้วย 1122 เพราะการเทียบรอบปีของอีจเราะห์ศักราช

และพุทธศักราช จะมีความคลาดเคลื่อนทุก ๆ 32 ปีครึ่งของ อิจเราะห์ศักราชจะเพิ่มขึ้นอีก 1 ปี เมื่อเทียบกับพุทธศักราช

ทศวรรษ ศตวรรษ สหัสวรรษ

1. ทศวรรษ คือ ช่วงเวลาในรอบ 10 ปี เริ่มนับที่ 0 จบด้วย 9 ซึ่งรวมระยะเวลา 10 ปี จะนิยมบอกศักราชเป็นคริสต์ศักราช ตัวอย่าง ทศวรรษที่ 60 นับตั้งแต่ ช่วงระหว่าง คริสต์ศักราช 1960 – 1969

2. ศตวรรษ คือ ช่วงเวลาในรอบ 100 ปี เริ่มนับที่ 1 จบด้วย 100 ซึ่งรวมระยะเวลา 100 ปี จะบอกศักราชได้ทั้งพุทธศักราช และ คริสต์ศักราช

ตัวอย่าง พุทธศตวรรษที่ 21 นับตั้งแต่ ช่วงเวลา พุทธศักราช 2001 - 2100

คริสต์ศตวรรษที่ 21 นับตั้งแต่ ช่วงเวลา คริสต์ศักราช 2001 – 2100

3. สหัสวรรษ คือ ช่วงเวลาในรอบ 1000 ปี เริ่มนับที่ 1 จบด้วย 1000 ซึ่งรวมระยะเวลา 1000 ปี สหัสวรรษเพิ่งเริ่มใช้เมื่อตอนเปลี่ยนสหัสวรรษที่ 2 เป็นสหัสวรรษที่ 3 เพิ่งเริ่มใช้เมื่อพุทธศักราช 2543 และ คริสต์ศักราช 2000 จะบอกศักราชได้ทั้ง พุทธศักราช และ คริสต์ศักราช

ตัวอย่าง สหัสวรรษที่ 2 นับตั้งแต่ ช่วงเวลา พุทธศักราช 1001 - 2000

สหัสวรรษที่ 2 นับตั้งแต่ ช่วงเวลา คริสต์ศักราช 1001 - 2000

การเทียบศักราช

การนับศักราชที่แตกต่างกันจะทำให้เกิดความไม่ชัดเจนในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและสากล ดังนั้นการเทียบศักราชให้เป็นแบบเดียวกันจะช่วยให้สามารถศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ได้เข้าใจมากขึ้น ตลอดจนทำให้ทราบถึงช่วงศักราชหรือช่วงเวลาเดียวกันในแต่ละภูมิภาคของโลกเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ศึกษาอย่างแท้จริงจึงต้องมีการเทียบศักราช จากศักราชหนึ่งไปยังอีกศักราชหนึ่ง โดยคำนวณจาก ศักราชทั้งสองมีช่วงเวลาที่แตกต่างกันอยู่ที่ปีแล้วนำไปบวกหรือลบแล้วแต่กรณี

หลักเกณฑ์การเทียบศักราช โดยคำนวณหาเกณฑ์บวกลบเฉพาะพุทธศักราช (พ.ศ.) มีดังนี้

พุทธศักราช มากกว่า คริสต์ศักราช 543 ปี

พุทธศักราช มากกว่า มหาศักราช 621 ปี

พุทธศักราช มากกว่า จุลศักราช 1181 ปี

พุทธศักราช มากกว่า รัตนโกสินทร์ศก 2324 ปี

พุทธศักราช มากกว่า อิจเราะห์ศักราช 1122 ปี

การเทียบศักราชในระบบต่างๆสามารถนำมาเปรียบเทียบให้เป็นศักราชแบบเดียวกันได้
ดังนี้

$$\text{ม.ศ.} + 621 = \text{พ.ศ. พ.ศ.} - 621 = \text{ม.ศ.}$$

$$\text{จ.ศ.} + 1181 = \text{พ.ศ. พ.ศ.} - 1181 = \text{จ.ศ.}$$

$$\text{ร.ศ.} + 2324 = \text{พ.ศ. พ.ศ.} - 2324 = \text{ร.ศ.}$$

$$\text{ก.ศ.} + 543 = \text{พ.ศ. พ.ศ.} - 543 = \text{ก.ศ.}$$

$$\text{ฮ.ศ.} + 1122 = \text{พ.ศ. พ.ศ.} - 1122 = \text{ฮ.ศ.}$$

จากพุทธศักราชเปลี่ยนเป็นคริสต์ศักราช ให้นำ พ.ศ. ลบ 543 ตัวอย่างเช่น พ.ศ. 2549
เปลี่ยนเป็น ค.ศ. โดยนำ 543 มาลบออก (2549 – 543) ปี ค.ศ. ที่ได้คือ 2006

จากคริสต์ศักราชเปลี่ยนเป็นพุทธศักราช ให้นำ ค.ศ. บวก 543 ตัวอย่างเช่น ค.ศ. 2004
เปลี่ยนเป็น พ.ศ. โดยนำ 543 มาบวก (2004 + 543) ปี พ.ศ. ที่ได้คือ 2547

จากจุลศักราชเปลี่ยนเป็นพุทธศักราช ให้นำ จ.ศ. บวก 1181 ตัวอย่างเช่น จ.ศ. 1130
เปลี่ยนเป็น พ.ศ. โดยนำ 1181 มาบวก (1130 + 1181) ปี พ.ศ. ที่ได้คือ 2311

จากรัตนโกสินทร์ศกเปลี่ยนเป็นพุทธศักราช ให้นำ ร.ศ. บวก 2324 ตัวอย่างเช่น ร.ศ. 132
เปลี่ยนเป็น พ.ศ. โดยนำ 2324 มาบวก (123 + 2324) ปี พ.ศ. ที่ได้คือ 2456

5. หลักฐานทางประวัติศาสตร์

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือ ร่องรอยการกระทำของมนุษย์ในอดีตที่ยังหลงเหลืออยู่ใน
ปัจจุบัน เราใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อการสืบค้นความจริง ข้อเท็จจริง ของเรื่องราวและ
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่สังคมมนุษย์ในอดีต ถ้าไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์การศึกษาทาง
ประวัติศาสตร์ก็จะทำไม่ได้

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ จำแนกได้ 2 ลักษณะ คือ

1. พิจารณาตามคุณค่าและความสำคัญของหลักฐาน แบ่งออกได้เป็น

- หลักฐานชั้นต้นหรือหลักฐานปฐมภูมิ
- หลักฐานชั้นรองหรือหลักฐานทุติยภูมิ

2. พิจารณาตามยุคสมัยทางประวัติศาสตร์แบ่งออกเป็น

- หลักฐานลายลักษณ์อักษร
- หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

1. พิจารณาตามคุณค่าและความสำคัญของหลักฐาน แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1.1 หลักฐานชั้นต้นหรือหลักฐานปฐมภูมิ เป็นหลักฐานที่มาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นจริงๆ โดยมีการบันทึกของผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์โดยตรง หรือผู้ที่รู้เหตุการณ์นั้นด้วยตนเอง ดังนั้นหลักฐานช่วงต้น จึงเป็นหลักฐานที่มีความสำคัญและน่าเชื่อถือมากที่สุด เพราะบันทึกของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือผู้อยู่ในเหตุการณ์บันทึกไว้ เช่น จดหมายเหตุ คำสัมภาษณ์ เอกสารทางราชการ บันทึกความทรงจำ กฎหมาย หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ สไลด์ วีดิทัศน์ แถบบันทึกเสียง โบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ

1.2 หลักฐานชั้นรองหรือหลักฐานทุติยภูมิ เป็นหลักฐานที่เขียนขึ้นโดยบุคคลที่ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้นโดยตรง โดยมีการเรียบเรียงขึ้นภายหลังจากเกิดเหตุการณ์นั้นๆ ส่วนใหญ่อยู่ในรูปของบทความทางวิชาการและหนังสือต่างๆ เช่น พงศาวดาร ตำนาน บันทึกคำบอกเล่า ผลงานทางการศึกษาค้นคว้าของนักวิชาการ สำหรับหลักฐานชั้นรองนั้นมีข้อดี คือ มีความสะดวกและง่ายในการศึกษาทำความเข้าใจ เนื่องจากเป็นข้อมูลได้ผ่านการศึกษาค้นคว้า ตรวจสอบข้อมูล วิเคราะห์เหตุการณ์และอธิบายไว้อย่างเป็นระบบ โดยนักประวัติศาสตร์มาแล้ว

2. พิจารณาตามยุคสมัยทางประวัติศาสตร์แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 หลักฐานที่ไม่ใช่ลายลักษณ์อักษร ได้แก่

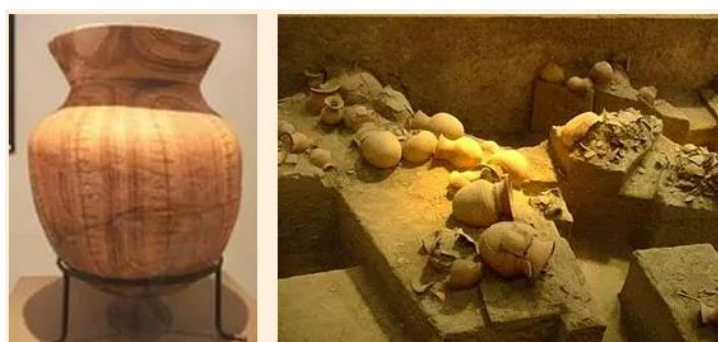
2.1.1 โบราณสถาน หมายถึง สิ่งก่อสร้างโดยฝีมือมนุษย์ขนาดต่างๆกัน อยู่ติดกับพื้นดินไม่อาจนำเคลื่อนที่ไปได้ เช่น กำแพงเมือง คูเมือง วัง วัด ตลอดจนสิ่งก่อสร้างที่อยู่ในวัด และวัง เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ และที่อยู่อาศัย การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับโบราณสถาน จำเป็นต้องเดินทางไปยังสถานที่ตั้งของโบราณสถานนั้นๆ

ภาพที่ 1 โบราณสถาน

2.1.2 โบราณวัตถุ หมายถึง สิ่งของโบราณที่มีลักษณะต่าง ๆ กัน สามารถนำติดตัว เคลื่อนย้ายได้ ไม่ว่าสิ่งของนั้นๆ จะเกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น หรือเป็น ส่วน หนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน และสิ่งของที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นเหล่านี้เกิดขึ้นในสมัยประวัติศาสตร์ เช่น พระพุทธรูป เทวรูป รูปเคารพต่างๆ เครื่องประดับ และเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ

การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับโบราณวัตถุ ไม่จำเป็นต้องเดินทางไปยังสถานที่ ทางประวัติศาสตร์เสมอไป และสามารถไปศึกษาได้จากแหล่งรวบรวมทั้งของราชการ เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

ภาพที่ 2 โบราณวัตถุ

2.2 หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่

2.2.1 จารึก ในแง่ของภาษาแล้วมีคำอยู่ 2 คำที่คล้ายคลึงและเกี่ยวกับข้องกัน คือ

คำว่า จาร และจารึก

คำว่า จาร แปลว่า เขียนอักษรด้วยเหล็กแหลมลงบนใบลาน

คำว่า จารึก แปลว่า เขียนเป็นรอยลึกลงบนแผ่นศิลาหรือโลหะ

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ คำว่า จารึก หมายถึง หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งใช้วิธีเขียนเป็นรอยลึก ถ้าเขียนเป็นรอยลึกลงบนแผ่นหิน เรียกว่า ศิลาจารึก เช่น ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง ถ้าเขียนลงบนวัสดุอื่นๆ เช่น แผ่นอิฐ เรียกว่า จารึกบนแผ่นอิฐ แผ่นดินบุก เรียกว่า จารึกบนแผ่นดินบุก และการจารึกบนใบลาน

นอกจากนี้ยังมีการจารึกไว้บนปูชนียสถานและปูชนียวัตถุต่างๆ โดยเรียกไปตาม ลักษณะของจารึกปูชนียวัตถุสถานนั้นๆ เช่น จารึกบนฐานพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย สมัยลพบุรี จารึกบนฐานพระพุทธรูป วัดป่าข่อย จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ 3 หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร

2.2.2 เอกสารพื้นเมือง เอกสารพื้นเมืองนับได้ว่าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่สำคัญของประเทศไทย มักปรากฏในรูปหนังสือสมุดไทย และเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป เช่น ตำนาน พงสาวดาร จดหมายเหตุ ดังมีรายละเอียด ดังนี้

1) ตำนาน เป็นเรื่องที่เล่าถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต เล่าสืบต่อกันมาแต่โบราณจนหาจุดกำเนิดไม่ได้ แต่ไม่สามารถรู้ได้ว่าใครเป็นคนเล่าเรื่องราวเป็นคนแรก สิ่งที่เราจะรู้ได้ก็คือ มีการเล่าเรื่องสืบต่อกันมาเป็นเวลานานพอสมควร จนกระทั่งมีผู้รู้หนังสือได้จดจำและบันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร ต่อมาจึงมีการคัดลอกตำนานเหล่านั้นเป็นทอดๆ ไปหลายครั้งหลายครา ทำให้เกิดมีข้อความคลาดเคลื่อนไปเรื่อย ๆ ดังนั้น เรื่องที่ปรากฏอยู่ในตำนานจึงอาจถูกเปลี่ยนแปลงไปจากเรื่องเดิม เนื้อเรื่องของตำนาน ส่วนมากเป็นเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมืองหรือชุมชนสมัยดั้งเดิมเกี่ยวกับปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ หรือเกี่ยวกับพฤติกรรมของบุคคลสำคัญ เช่น พระมหากษัตริย์ วีรบุรุษ โดยสามารถจัดประเภทของตำนานไทยได้ 3 ลักษณะ คือ

1.1) ตำนานในรูปของนิทานพื้นบ้าน เช่น เรื่องพญางง พญาพาน ท้าวแสนปม

1.2) ตำนานในรูปของการบันทึกประวัติของพระพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายเพื่อรักษาศรัทธา ความเชื่อ สัญลักษณ์ของพุทธศาสนา เช่น ตำนานพระแก้วมรกต

1.3) ตำนานในรูปของการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมือง ราชวงศ์ กษัตริย์ และเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับมนุษย์และสัตว์ในอดีต เช่น ตำนานสิงหนวัติ कुमार ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานมูลศาสนา ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์

2) พงสาวดาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสให้ความหมายของพงสาวดารว่าหมายถึง เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งสืบสันตติวงศ์ลงมาถึงเวลาที่เขียนนั้น แต่ต่อมามีการกำหนดความหมายของพงสาวดารให้กว้างออกไปอีกว่าหมายถึง การบันทึกเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับอาณาจักรและกษัตริย์ที่ปกครองอาณาจักร พงสาวดารจึงมีมาตั้งแต่ สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจวบจนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 4) สามารถจำแนกพงสาวดารได้ 2 ลักษณะคือ พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาและพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น พงสาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) อย่างไรก็ตามแม้ว่าหลักฐานประเภทพงสาวดารจะมีข้อบกพร่องอยู่มาก แต่ก็ยังเป็นหลักฐานที่มีประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์

3) จดหมายเหตุ ในสมัยโบราณจดหมายเหตุ หมายถึง การจดบันทึกข่าวคราวหรือเหตุการณ์เรื่องหนึ่งๆ ที่เกิดขึ้นในวัน เดือน ปีนั้นๆ แต่ในปัจจุบันนี้ความหมายของคำว่า จดหมายเหตุได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม หมายถึง เอกสารทางราชการทั้งหมด เมื่อถึงสิ้นปีจะต้องนำขึ้นที่ไม่ใช่แล้วไปรวบรวมเก็บรักษาไว้ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ มีคุณค่าด้านการค้นคว้าอ้างอิง และเอกสารเหล่านี้ เมื่อมีอายุตั้งแต่ 25-50 ปีไปแล้วจึงเรียกว่า จดหมายเหตุหรือบรรณสาร การบันทึกจดหมายเหตุของไทยในสมัยโบราณ ส่วนมากบันทึกโดยผู้ที่รู้หนังสือและรู้ฤกษ์ยามดี โดยมีการบันทึกวัน เดือน ปี และฤกษ์ยามลงก่อนจึงจะจดเหตุการณ์ที่เห็นว่าสำคัญลงไว้ โดยมากจะจดในวัน เวลา ที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้น หรือในวัน เวลา ที่ใกล้เคียงกันกับที่ผู้จดบันทึกได้พบเห็นเหตุการณ์นั้นๆ ด้วยเหตุนี้ เอกสารประเภทนี้จึงมักมีความถูกต้องในเรื่องวัน เดือน ปี มากกว่าหนังสืออื่น ๆ เช่น จดหมายเหตุของหลวง เป็นจดหมายเหตุที่ทางฝ่ายบ้านเมืองได้บันทึกไว้เป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และบ้านเมือง จดหมายเหตุไทร เป็นเอกสารที่เกิดขึ้นเนื่องจากไทรซึ่งเป็นผู้ที่รู้หนังสือและฤกษ์ยามจดไว้ตลอดทั้งปี และมีที่ว่างไว้สำหรับใช้จดหมายเหตุต่างๆ ลงในปฏิทินนั้น เหตุการณ์ที่ไทรจดไว้ โดยมากเป็นเหตุการณ์เกี่ยวกับดวงดาว

6. วิธีการทางประวัติศาสตร์

วิธีการทางประวัติศาสตร์ หมายถึง ขั้นตอน หรือวิธีการที่นักประวัติศาสตร์หรือผู้ศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ใช้เพื่อการศึกษา ค้นคว้า และเรียบเรียงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์จากหลักฐานต่างๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความถูกต้องและชัดเจนมากที่สุด

วิธีการทางประวัติศาสตร์มีความสำคัญ คือ สามารถใช้ในการสืบค้นเรื่องราวต่าง ๆ ที่สนใจได้ เช่น การหาความรู้เกี่ยวกับโรงเรียน วัด ชุมชน จังหวัด หรือภูมิภาคของตน ซึ่งเป็นเรื่องราวใกล้ตัวและเราสามารถหาหลักฐานได้จากแหล่งข้อมูลที่มีอยู่ในพื้นที่ เช่น วัด พิพิธภัณฑ์ สถานที่สำคัญในท้องถิ่น เป็นต้น

การใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์

ถ้าสนใจอยากทราบว่าภูมิภาคของตนมีประวัติความเป็นมาอย่างไร มีเรื่องราวใดที่น่าสนใจ น่ารู้บ้าง นักเรียนสามารถใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ศึกษาค้นคว้าได้ตามขั้นตอน 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. การกำหนดหัวเรื่องที่ศึกษา

เป็นขั้นตอนแรกของวิธีการทางประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นเรื่องที่นักประวัติศาสตร์หรือผู้สนใจทางประวัติศาสตร์มีความสนใจ อยากรู้ สงสัย จึงตั้งประเด็นหรือหัวข้อที่ต้องการศึกษาขึ้นมา

ตัวอย่าง ประเด็นการศึกษาเกี่ยวกับภูมิภาคอาจเป็นเรื่องที่อยู่ใกล้ตัว และขยายขอบเขตการศึกษาออกไปเป็นระดับอำเภอ ระดับจังหวัด และระดับภูมิภาค เช่น

ประวัติวัดสำคัญในชุมชน / อำเภอ / จังหวัด / ภูมิภาค

สถานที่สำคัญในท้องถิ่น / จังหวัด / ภูมิภาค

บุคคลสำคัญในท้องถิ่น / จังหวัด / ภูมิภาค

2. การรวบรวมหลักฐาน

ขั้นรวบรวมหลักฐานต่างๆ ทั้งหลักฐานขั้นต้นและหลักฐานชั้นรอง คือ เอกสารหรือหนังสือเกี่ยวกับเรื่องที่ยากู้หรือสนใจ ในการรวบรวมหลักฐาน ควรเริ่มด้วยการศึกษาหลักฐานชั้นรองโดยตรงก่อน เพื่อให้เข้าใจและมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ต้องการศึกษา และรวบรวมความคิดของผู้ที่ศึกษาเรื่องดังกล่าวมาก่อน แล้วจึงไปค้นคว้าจากหลักฐานขั้นต้น ซึ่งจะทำให้ได้รายละเอียดมากขึ้นและอาจมีแนวคิดเพิ่มเติมขึ้นจากผู้ศึกษาไว้แต่เดิม

3. การประเมินคุณค่าของหลักฐาน

เป็นการประเมินความถูกต้องและความสำคัญของหลักฐาน เพราะหลักฐานบางอย่างอาจเป็นของปลอม หรือเลียนแบบของเก่า หรือเขียนโดยบุคคลที่ไม่ได้รู้เห็นเหตุการณ์โดยตรง แล้วมาบันทึกไว้เสมือนได้รู้เห็นเอง หรือแม้จะรู้เห็นเหตุการณ์โดยตรง แต่อาจมีความลำเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ไม่วางตัวเป็นกลาง

การวิเคราะห์หลักฐานแบ่งเป็น 2 วิธี ดังนี้

1. การประเมินภายนอก เป็นการประเมินหลักฐานจากสภาพที่ปรากฏภายนอกว่าเป็นของแท้ ถูกต้องตามยุคสมัยหรือไม่ เช่น กระดาษที่บันทึกเป็นของเก่าจริงหรือไม่ สมัยนั้นมีกระดาษแบบนี้ใช้หรือยัง วัสดุที่ใช้เขียนเป็นของร่วมสมัยหรือไม่

2. การประเมินภายใน เป็นการประเมินหลักฐานว่าถูกต้องทั้งหมดหรือไม่ เช่น การกล่าวถึงตัวบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ว่าถูกต้อง มีจริงในยุคสมัยของหลักฐานนั้นหรือไม่ หรือแม้แต่สำนวนภาษาว่าในสมัยนั้นใช้กันหรือยัง

4. การวิเคราะห์ สังเคราะห์ และจัดหมวดหมู่ข้อมูล

เป็นขั้นตอนต่อจากที่ได้รวบรวมหลักฐาน และวิเคราะห์ความน่าเชื่อถือนั้นๆแล้ว ข้อมูลคือเรื่องราวต่างๆ ทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในหลักฐานที่รวบรวมและวิเคราะห์แล้วจากหลักฐานที่เชื่อถือได้ จากนั้นจึงนำข้อมูลมาวิเคราะห์ คือ แยกประเภท โดยเรียงเหตุการณ์ ตามลำดับเวลา ก่อนหลัง เพราะความสำคัญของข้อมูล แล้วทำการสังเคราะห์ คือจัดเหตุการณ์ เรื่องเดียวกัน และเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันไว้ด้วยกัน และศึกษาความต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ ตลอดจนปัจจัยต่างๆ ที่มีความสำคัญต่อเหตุการณ์

5. การเรียบเรียงหรือการนำเสนอ

เป็นการเรียบเรียงข้อมูลที่ได้ค้นคว้า วิเคราะห์ และสังเคราะห์มาแล้ว เพื่อนำเสนอข้อมูลในลักษณะที่เป็นการตอบหรืออธิบายความอยากรู้ ข้อสงสัย ตลอดจนความรู้ใหม่ ความคิดใหม่ที่ได้จากการศึกษาค้นคว้านั้น ในรูปแบบการเขียนรายงานอย่างมีเหตุผล

สรุป

ศักราชเป็นการบอก เวลา ของแต่ละชนชาติ ว่าผ่านไปนานเท่าใด ซึ่งมีความสำคัญมากในการศึกษาประวัติศาสตร์ ศักราชที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันจะเกี่ยวข้องกับศาสนาของแต่ละศาสนาชาติ-ตะวันตกนิยมใช้คริสต์ศักราช ประเทศไทยใช้พุทธศักราช ประเทศที่ผู้นับถือศาสนาอิสลามนิยมใช้ฮิจเราะห์ศักราช อย่างไรก็ตาม การใช้ศักราชแบบต่างๆ ก็มีการเปรียบเทียบกันอย่างชัดเจน

ส่วนการแบ่งยุคทางประวัติศาสตร์ไทย สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยึดตามหลักเกณฑ์ของประวัติศาสตร์สากล สมัยประวัติศาสตร์มีหลักเกณฑ์ในการแบ่งหลายรูปแบบ เช่น แบ่งตามอาณาจักรหรือราชธานี แบ่งตามราชวงศ์ แบ่งตามรัชกาล แบ่งตามลักษณะการเมืองการปกครอง รวมทั้งสามารถลำดับเหตุการณ์ เปรียบเทียบเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์สากลและไทยได้อย่างถูกต้อง และสามารถแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์และความต่อเนื่องของกาลเวลาได้

แบบฝึกหัดหน่วยที่ 1

ตอนที่ 1 จงตอบคำถามต่อไปนี้

1. การนับเวลาของชนชาติต่างๆ มีความแตกต่างกัน แต่การนับเวลาของพุทธศักราช คริสต์ศักราชและศาสนาอิสลาม มีจุดรวมที่เหมือนกันคืออะไร
2. ในประวัติศาสตร์สมัยใหม่มีเหตุการณ์ใดที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับจารีตและการดำรงชีวิตของมนุษย์
3. การแบ่งยุคในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และยุคประวัติศาสตร์แตกต่างกันอย่างไร
4. ถ้านักประวัติศาสตร์จะศึกษาประวัติศาสตร์โบราณของพม่า และล้านนาจะต้องมีความเข้าใจในศักราชใด

แบบทดสอบหลังเรียน หน่วยที่ 1

คำสั่ง ให้นักศึกษาเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงข้อเดียว

3. เพราะเหตุใดจึงต้องมีการเทียบศักราช

- ก. ทำให้ทราบสาเหตุการเกิดขึ้นในที่หนึ่งอาจมีผลกระทบต่อที่อื่นได้
- ข. เพื่อป้องกันความสับสนของนักประวัติศาสตร์และผู้ศึกษาคนอื่น ๆ
- ค. ทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวในอดีตในแหล่งต่าง ๆ ได้ดีขึ้น
- ง. ถูกทุกข้อ

1. เวลาใดที่กินเวลาน้อยที่สุด

- ก. อดีต
- ข. ปัจจุบัน
- ค. อนาคต
- ง. ไม่สามารถกำหนดได้

2. ข้อใดไม่ถูกต้อง

- ก. ประวัติศาสตร์อธิบายเรื่องราวของสังคมมนุษย์ในอดีต
- ข. ประวัติศาสตร์ศึกษาเฉพาะเรื่องที่มีผลกระทบต่อคนจำนวนมาก
- ค. ประวัติศาสตร์เกิดซ้ำรอยได้ถ้าเรื่องนั้นมีที่มาจากสาเหตุคล้ายกัน
- ง. ประวัติศาสตร์ไม่มีการกำหนดว่าเหตุการณ์เกิดนานเท่าไรจึงจะถือว่าเป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์

5. การนับเวลาทางประวัติศาสตร์มีประโยชน์อย่างไร

- ก. ทำให้เรียงลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ได้
- ข. บอกเรื่องราวเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในอดีตได้
- ค. บอกลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้สมัยต่าง ๆ ได้
- ง. บอกลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยต่าง ๆ ได้

4. การศึกษาประวัติศาสตร์สอดคล้องกับข้อความใด ต่อไปนี้

- ก. การค้นคว้าข้อมูลเอกสาร
- ข. การสรุปเหตุการณ์สำคัญ
- ค. การคาดเดาเหตุการณ์ต่าง ๆ
- ง. การเรียบเรียงเรื่องราวในอดีต

6. ปৌธิกสุรทินหมายถึงปีใด

- ก. ปีที่เดือนกุมภาพันธ์มี 28 วันทุก 2 ปี
- ข. ปีที่เดือนกุมภาพันธ์มี 29 วัน ทุก 3 ปี
- ค. ปีที่เดือนกุมภาพันธ์มี 28 วัน ทุก 4 ปี
- ง. ปีที่เดือนกุมภาพันธ์มี 29 วัน ทุก 4 ปี

7. วันต่อไปนี้เป็นวันสิ้นเดือนในระบบจันทรคติ

- ก. วันขึ้น 15 ค่ำ ทุกเดือน
- ข. วันแรม 15 ค่ำ ทุกเดือน
- ค. วันขึ้น 15 ค่ำ ในเดือนคู่
- ง. วันแรม 14 ค่ำ ในเดือนคี่

10. ยุคใดที่ยังไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นลายลักษณ์อักษร

- ก. ยุคก่อนประวัติศาสตร์
- ข. ยุคกึ่งก่อนประวัติศาสตร์
- ค. ยุคประวัติศาสตร์
- ง. ถูกทุกข้อ

8. ข้อใดกล่าวถูกต้องเกี่ยวกับปৌธิกสุรทิน

- ก. มี 366 วัน
- ข. เกิดขึ้นทุก ๆ 3 ปี
- ค. เดือนกุมภาพันธ์มี 28 วัน
- ง. มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปีปกติ

9. ปৌธิกมาสทางจันทรคติ ทำให้ปีนั้นมีวันเพิ่มจากปกติ อีกกี่วัน

- ก. 1 วัน
- ข. 29 วัน
- ค. 30 วัน
- ง. 31 วัน

เฉลยคำตอบแบบทดสอบก่อนเรียน										
ข้อที่	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
คำตอบ	ง	ข	ค	ก	ง	ง	ง	ก	ก	ค

แบบสังเกตและตรวจสอบผลงานตามแบบทดสอบ

หน่วยที่ 1

เรื่อง การนับเวลา และการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์

ที่	ข้อ-สกุล	สนใจและรับผิดชอบ	รอบคอบ	ทำงานเสร็จทันเวลา	ผลงานถูกต้อง	รวม
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						
11						
12						
13						
14						
15						

เกณฑ์การวัดผล   2   คะแนน   ต้องปรับปรุง
                                  4   คะแนน   พอใช้
                                  6   คะแนน   ดี
                                  8   คะแนน   ดีมาก
 ได้คะแนนระดับดีขึ้นไป ถือว่าผ่านเกณฑ์

บรรณานุกรม

เคน จันทรวงษ์. หนังสือคู่มือ – เตรียมสอบ สาระประวัติศาสตร์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ภูมิบัณฑิต.

จตุพร ศิลาเดช. (2557). เก็งข้อสอบสังคมศึกษา ม. 1. กรุงเทพฯ : แม็คเอ็ดดูเคชั่น.

ณรงค์ พ่วงพิศ และ วุฒิชัย มูลศิลป์. หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์ 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.

ธีระ นุชเปี่ยม. (2556). หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์ 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : แม็คเอ็ดดูเคชั่น.

นิคม สุมงคล. คู่มือเตรียมสอบ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ม.1. กรุงเทพฯ : ไฮเอ็ดพับลิชชิง จำกัด.

ไพฑูรย์ มีกุล และคณะ. หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์ 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช.

วงเดือน นาราสัจจ์. หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์ 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พัฒนาคุณภาพวิชาการ(พว.).

ศิริพร กรอบทอง และ สักกะ จราวิวัฒน์. (2553). หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์ 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เอมพันธ์.

สุพรรณิ ชะโลธร. (2553). หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์ 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประสานมิตร.